

Bánki Éva

„Nem veszi elő többé...”

■ Kedvenc regényhősünket „megállítja egy pillantás”, „érzi a szemrehányást a levegőben”, és ha elég bátor, akkor „felnyársalja a tekintetével” az ellenségeit. De mi történik ilyenkor? Milyen ereje lehet a *szemre-hányás*nak? Milyen *súly*a a pillantásnak? És mennyire *éles* tekintet kell, hogy megszúrassuk vele a másikat? A hagyományos irodalmi nyelv sokszor suta metaforákkal igyekszik kifejezni olyan kommunikációs tapasztalatokat, melyeket ma még a természettudomány nem tud igazolni. Hiszen egyetlen fizikusnak vagy biológusnak sem sikerült egzakt módon a pillantások „súlyát” megmérni.

Régi szerelmes verseket vagy lélektani regényeket bogarászva viszont úgy érezzük, ragadós pókhálófonalatok közt, a pillantások „hálójában” botorkálunk. De nem minden ilyen tapasztalatunk irodalmi olvasmányokból szüremlik át. Ki nem élt még át idegenben különösképp fájdalmas, „tarkójába fúródó” pillantást? Egy messzi városban, idegen nyelvű közegben akkor is megérezzük, ha rólunk beszél egy társaság, ha egyetlen szavukat sem értjük, és egyetlen pillantást nem vetnek ránk. Mert talán akkor vagyunk a legérzékenyebbek a metakommunikatív jelzésre, mikor a nyelvet nem értvén kénytelenek vagyunk benyomások, szagok, hangok, pillantások, azaz az „érzéseink” szerint tájékozódni.

De azért az ilyen jelzések irodalmi műfajok, regiszterek szerint is csoportosíthatók. A kemény krimik az ilyen testi vagy testinek tűnő tapasztalatok egész tárházát vonultatják fel – talán nem véletlenül, hiszen a jó nyomozás (mint valószínűleg minden emberi megismerés) intuitív tapasztalatok/megérzések és logikai következtetések egyvelegén alapul. A jó detektívnek „szöveget üt” a fejébe a megoldás, „belefészkel magát” a gyanú a homloka mögé, „ráérez” mások hazugságára vagy félelmeire, ráadásul nemcsak élő, hanem halott testekkel is képes kommunikálni. „Megérzi”, ha olyan házba lép be, ahol egy holttest „várakozik”, és egyre csak „hajtja valami” előre, míg a leghátsó szobában meg nem pillantja a feltrancsírozott

holttestet... Felvethetjük, hogy ezek csak műfaji klisék, ha krimi olvasunk, hozzá kell szoknunk az effélékhez, mint ahogy a görög eposzok olvasóinak Apollón, Artemisz, Pallasz Athéné és a múzsák állandó jelenlétéhez. De talán *mégsem* olyan magától értetődő ez: ugyan valóban kevés embernek adatott meg, hogy elhagyatott házakban feltrancsírozott, szőke nők hulláiba botoljanak, de már nekünk is „szöveget ütött” a megoldás a fejünkbe, mindannyian álltunk pillantások „keresztútjában”, és vetettünk már „lesújtó” pillantásokat ellenségeinkre. Sokan, de talán mégsem mindannyian. Az emberek egy része nem azért nem tud „olvasni” a pillantásokban, mert nem mélyedt el a krimik vagy régimódi lélektani regények kliséiben, hanem mert autista vagy pszichopata, és eleve képtelen ezeket a metakommunikatív jeleket megfelelően értelmezni vagy akár észrevenni is. A pszichopata éppen abból meríti a gátlástalanságát, hogy nem kell törődnie a többi ember borzongásával, nem érzi a megvetést a „háttában”, és mivel képtelen a társalgást vagy bármiféle emberi viszonyt *interaktusként* értelmezni, ezért ő – velünk ellentétben – tényleg sebezhetetlen. Nem kavarja fel, nem zavarja a másik metakommunikációja, miközben ő a mozdulatlan pupilláját szinte beledöfi a másik tekintetébe. És ugyanez igaz a „gátlástalan hazudozásaira” is. A szavak nem hagynak benne nyomot, számára csak szituatív értékkel bírnak, nincs súlyuk, nem fájnak; meggyőzően állítja ma ezt, holnap az ellenkezőjét. Persze hazudni mindannyian hazudunk, de mi csak röstelkedve, hamiságainkat igaznak vélt dolgokkal takargatva. Dilettánsan.

Ha a pillantások „lecsapnak ránk”, „sebeznek”, olykor „felgyújtanak” vagy „szétmarcangolnak” bennünket, akkor mit gondoljunk a szavakról? A jog természetesen különbséget tesz szavak és a tettek között, noha az emberi kommunikáció legnehezebben lekottázható formáival, a pillantásokkal (amelyek ugyanígy „ölni tudnak”) semmit sem tud kezdeni. A jog amolyan láthatatlan vagy on-

tárgyként kezeli a hírnevet, melyet szavakkal el lehet „tulajdonítani” vagy ki lehet csorbítani. De a szavak csak akkor ártalmasak, ha sértőek vagy valamilyen agresszióba torkollnak? A becület és a hírnév az egyetlen, amit a szavak „kicsorbíthatnak”? Jól időzített monológokkal tönkre lehet tenni egy kisgyereket, el lehet venni az egészségét, önbizalmát, a jövőjét; meg lehet roppantani a személyiséget, még akkor is, ha ennek biológiai hatásmechanizmusát – akár csak a pillantásokét – nem értjük teljesen. Ám akár értjük, akár nem értjük, a szidalmak között nevelt gyermekek tényleg zavartabbak, tévovábbak, betegebbek. És különös módon nem az egyes „csúnya” vagy „botrányos” szavak, hanem a sokszor még csak gyalázkodónak sem tekinthető kifejezések imamalomszerű súlykolása a legártalmasabb: *te-nem-érdemelsz-meg-semmit, te-nem-törődsz-senkivel-pedig..., de-én-azért-törődök-veled, pedig-te-nem-törődsz-senkivel, te-ahhoz-is-ügyetlen-vagy..., törődik-veled-pedig-te-nem-érdemled..., hiába-törődök-veled-te-nem-törődsz-senkivel...* A gyerekek könnyebben megbo-

csátják a szüleik egy-egy igaztalan kifakadását, de az ilyen, a másikat becsmérlő, rendszeresen ismételt, a rágalmakat tényszerű vagy épp mindennapi megállapításokként tálaló szózuhatagra nincs bocsánat... Mert ez akár igaz is lehetne... A nyelv meglepően hasonló metaforákat használ a szavakra és a pillantásokra, azt sugallván, hogy bár ezek láthatatlanok, de azért tömegük és irányuk van.

Bár nem csak az egyes szavak jelentése számít, azért már egy gúnynév, egyetlen gúnynév is képes erkölcsileg megsemmisíteni egy közösséget vagy hátrányos helyzetű csoportot. Ezért aztán nem is nevezzük „gyógyosoknak” az értelmi fogyatékosokat, „niggereknek” az afrikai

származásúakat, „nyomorékoknak” a mozgássérülteket. Ezt nemcsak az illem, a kicsit megfoghatatlan, és mégis létező „jóérzés”, hanem a törvény is tiltja. Öröködik a becületük és a méltóságuk fölött. Megvédi tőlünk a hátrányos vagy veszélyeztetett helyzetűeket.

De helyes-e és ésszerű-e, ha a nyelvünket, a (meta)kommunikációkat, az ehhez kapcsolódó érzékenységünket politikusok felügyelete alá helyezzük? Ha egyes-egyedül a törvényalkotók dönthetik el, hogy melyik társadalmi csoport hátrányos helyzetű? Hogy melyiket illeti meg megkülönböztetett védelem? Olyan jogalkotók, akik mindig csak *igenben és nemben*, feketében és fehérben gondolkodnak? Ezek szerint „gyógyosozni” törvénytörtő, viszont „nyuggerezni” szabad? Sőt, nem hogy szabad, hanem bátor és dicséretes, a szólásszabadság határait merészen feszegető tett...? A szóke nőket védelem illeti meg, de a feketéket, vörösöket, barnákat nem? Népi társadalmi gúnyolódni büncselekmény, viszont 100, 200, 300 ember halálán hehe-rezni bátor dolog? Vagy 1000 fő alatt még lehet, de 1000 fő fölött már nem tanácsos? A prostituáltakat védelem illeti meg, de a prófétákat nem? (Ha a társadalmi kitaszítottság a védelem feltétele, akkor ez tényleg érthetetlen...)

Nyilván Mózes is és Jézus is ismerte kora „csúnya” szavait, és fel tudták volna sorolni az akkori társadalom hátrányos csoportjait. Bár más szempontból, de mind a ketten sokat foglalkoznak a „káromlással”, a verbális agresszióval, de mégis óvakodtak attól, hogy erről egy mindenre kiterjedő, normatív szabályozást adjanak. Mózes ex cathedra csak néhány személy, köztük Isten, a Szentlélek, az apa és az anya káromlását tiltotta, a híres jézusi kijelentés – nincs semmi, ami kívülről jutva az emberbe tisztátalanná tehetné őt; hanem ami kijön az emberből, az teszi tisztátalanná (Márk 7,15) – pedig megengedi azt a feltételezést, hogy egy verbális agresszor nem a másikat, hanem önmagát mocskolja leginkább. De Jézus sem adott át pontos „káromkodási szabályzatot” a híveinek. Ez az óvakodás mindenféle, gyónási tükrökbe való, precíz szabályozástól bölcs emberismeretre vall. Hiszen nincsenek „önmagukban” csúnya szavak! Minden „káromlás” szituációfüggő, és ahogy az egyes társadalmi csoportok helyzete, úgy a szavak jelentése is állandóan változik. Nem egyes, botrányosnak tekintett szavak kimondását, hanem a másokra irányuló megsemmisítő-kárhözható-lealacsonyító szándékot kell büntetni – az „alázás” évről-évre változó, divatoktól és konkrét emberi helyzetektől soha nem független rituáléját.

A nyugati társadalom verbális szabályai ma viszont pontosan olyan merevek és élettelenek, mint a radikális iszlám előírásai. Gyaláztad a Koránt? Megköveznek. De

akkor is megköveznek, ha mentális sérült vagy, vagy ha gyengeelméjű, vagy ha nem is tudod, hogy mit beszéltél – mivel példát akarnak statuálni, ezért a „csúnya szavak” mögötti indulatokra senki sem kíváncsi. Ám ha a modern politika képtelen valamit kezdeni a „csúnya szavak” mögötti indulatokkal, azaz magával a verbális agresszióval – aminek biológiai és társadalmi hatásmechanizmusát (újra hangsúlyozom) nem ismerjük elég mélyen –, akkor miért nem bízza ezt az iskolákra? Talán mert a politika és az ehhez szorosan kötődő, véleményformáló elit a nyelvi korlátokkal – amibe a tabusított kifejezések és a „megsértődés” tilalma egyaránt beletartozik – egyfajta társadalmi fikciót akar életben tartani. A maradéktalan jogegyenlőség és szólásszabadság fikcióját. Aminek maradéktalan megvalósulását leginkább az „érzékenykedés” és ebből fakadó örökös „sértettség” nehezíti. De ez a felfogás azért veszélyes, mert nem az egyes emberek közötti viszonyokon, nem az elnyomáson és a kirekesztésen, hanem magukon az embereken (személyes vagy csoportos különbözőségükön, eltérő érzékenységükön) akar változtatni.

Minden francia állampolgár egyenlő, tehát minden franciát megillet a szólásszabadság – így aztán egyetlen mohamedán bevándorlónak sem lehet „oka” megsértődni a prófétát kigúnyoló rajzokon. Abban a pillanatban, hogy valaki a „kigúnyolást” provokációnak tekinti, máris azt a kérdést feszegeti, vajon a modern társadalomban ténylegesen ugyanolyan „hozzáféréssel” rendelkezik-e egy második generációs bevándorló fiatal, mint egy, a politikai és társadalmi elit rokonszenvét élvező, jól fizetett értelmiségi? Vajon mind a ketten ugyanazt a szeletét birtokolják-e a nyilvánosságnak? A hangjuk ugyanolyan messzire hallatszik? Egy második generációs bevándorló fiatalnak van-e módja a sérelmet hasonlóképpen viszonzni? A csak politikusok és egyes értelmiségi csoportok ellenőrizte szólásszabadság védelme és az ennek kerékkötőjének tekintett „érzékenység” elítélése nem a ténylegesen meglévő társadalmi különbségeket akarja leplezni? A nyelv és a „szólás” kiszolgáltatása a politikai döntéshozóknak egyéb dilemmákat is felvet. Vajon akkor vagyok-e szabad ember, ha politikai döntéshozókra bízom, hogy min kell és min lehet megsértődnöm, és azt is, hogy mikor mekkora súlya van a szavaknak? Az érzékenységem és méltóságom nem a szuverenitásom része, hanem csak ósdi babona? Akkor vagyok szabad, ha sikerül érzéketlenné tennem a szavakat és magamat? A XX. századig nem léteztek olyan társadalmi rendszerek, amelyek az emberek verbális érzékenységét ilyen tudatosan próbálták volna átalakítani, és tiltották volna a „felháborodást” vagy a „sértődést”. A sokszor „parttalanak”

nevezett szólásszabadság mögött ugyanis a polgárokat uniformizálni kívánó törekvések rejtőznek. Obszcenség, csúnya beszéd, „káromlás” természetesen minden társadalomban létezett, de ez leginkább az elnyomottak és a tinédzserek kiváltsága volt – és mivel a verbális agresszió némiképp oldja a szexuális frusztrációt, ezért működhetett (főként zárt fiúközösségekben) amolyan karneváli feszültséglevezetésként is. No, de eddig még soha nem számított morálisan helyeslendő tettek a társadalmilag alattunk állók kigúnyolása. A római rabszolgatartók, a középkori földesurak elnyomták a saját rabszolgáikat és jobbágyaikat, de soha nem tartották azt felsőbbrendű tetteknek, hogy kigúnyolják a vallási szokásaikat. (A lovagi irodalom egyetlen ilyen írásművet sem ismer.) Csak a hazug, képmutató, az elnyomás tényét is tagadó társadalmak engedik meg a felsőbb osztályoknak, hogy gátlástalanul gúnyolják – azaz, hogy egyszerre féljék és megvessék – a szegényeket. Hogy több merénylő jó egyetemeken tanult, az mit sem változtat azon a tényen,

hogy a verbális agresszió manapság többnyire a bevándorlók és a szegények ellen irányul. Mert mindenki gúnyolhat mindent és mindenkit – de a legtöbb kommunikációs eszköz és a legtöbb hatalom birtokában, tehát a leghatásosabban ezt a gazdagok tehetik meg. És meg is teszik. Csekély vigasz, hogy empátia és valós társadalmi ismeretek híján ezek az „odamondások” többnyire nem is ütösek, sokszor még csak nem is viccesek, legalábbis semmivel nem viccesebbek, mint a tanárokat parodizáló iskolai gúnyrajzok. Könnyű egy meztelen fenék fölédairni, hogy Mohamed próféta, de belülről ismerni egy vallást, egy szabályrendszert, egy mentalitást – ami ta-

lán minden igazi szatíra feltétele –, ahhoz már kevés az uralmon lévők lagymatag ellenszenvé. A mai a politikai kultúra a legtöbb, a gyűlöletbeszédet elvi megfontolásból elutasító intézményt, konvenciót – sok esetben alkotmányos elvekre támaszkodó jogszabályt is – nevétségnek, avítottak, a haladás kerékkötőjének tart. Sok oka lehet ennek, de talán az is belejátszik, hogy nincs olyan hagyományos intézmény, ami totálisan uniformizálhatónak látná a szavakkal kapcsolatos érzékenységet, és ne számolna egyéni, nemzedéki, osztályhelyzetből fakadó, nemi vagy akár kulturális különbségekkel. És talán igaza is van ezeknek az intézményeknek, mikor a hagyományt és a különbözős jogát hangsúlyozzák. Az a felnőtt állampolgár, aki pusztán csak politikai konformizmusból, nem pedig vele született jóérzésből, iskolában-családjában megtanult eszményei miatt kerüli a gyógyószást és nigerezést – nem szabad polgárra, hanem inkább egy csúdsán törvénytisztelő pszichopátára hasonlít.

A szavakkal kapcsolatos érzékenység átalakítása a nemzedékek viszonyát is felforgatja. Ha a politika írja elő, mire kell tekintettel lennünk, milyen „csúnya szavakat” kell elviselnünk vagy épp kerülnünk, akkor mi marad az idősebbek „fogságában” sínylő kamaszoknak? A külvárosokban fáradtan „vánszorgó” munkásoknak? A mindenkori számkivetetteknek? A magukat életkoruk, helyzetük miatt számkivetettnek érzőknek? Hogy tűrjék mások sértéseit. A verbális agresszió, az odamondás, a sértegetés, a kamaszos seggfejezés mára átalakult – a farmernadrághoz, a punkhoz hasonlóan – a hatalmasok és idősebbek játékszerévé. Mi értelme is volna a köszegi katonaiskolában páviánülepnek hívni Kovách Garibaldi parancsnokot, ha az nem szégyell nyilvánosan még csúnyábbakat mondani? Még osztályterem között csetlő-botló kamasz fiúkról is. A „csúnya beszéd” egy kamaszközösségben azt jelenti, hogy van egy elidegeníthetetlen, a felnőttek által nem uralt, senki által nem kisajátítható szabadságuk. De ugyan mért lenne joga Kovách Garibaldinak vagy más iskolaigazgatónak a fiúvéceben sutyorogva páviánülepnek nevezni a többi fiút vagy éppen a kollégáit? A nyelvi szabadosságot, ezt a hivatalosan el nem ismert, de azért kétségbe nem vont kamaszkori jogot egy jó iskolákban mindig is felügyelni próbálnák – no de nem azért, mert „jófejségből” a tanárok egymást is páviánülepnek akarják szólítani, hanem hogy időben elejét vegyék az egyes gyerekekre irányuló, nagyon fájdalmas, olykor tragédiába torkolló szekálásnak.

Ám ma már a nyelvi szabadosság nem nemzedéki kiváltság. Ezt látjuk nemcsak a mindennapi életben, a politikai közbeszédben, hanem az újságírónyelvben is. Az

obszcén szavak a Magyar Narancs fiatal újságíróinak a vívmányai voltak, mielőtt elárasztották, forradalmasították, „megtermékenyítették” volna a magyar sajtót. Jó-jó, de így hogyan legyenek mások a fiatalok?

Régen nem kamaszokra, hanem költőkre és írókra bízunk, hogy verbális érzékenységünket átalakítsák. Az ő dolguk volt, hogy tabut törjenek, hogy nyilvánosan megbotránkozassanak, hogy kimondják, amit mások nem mernek. De nincs mit megtörni, ha a politika a költészet amolyan vetélytársaként lép fel, ha helyettünk eldönti, „hol vannak a határaink”, ha előírja, min szabad és min nem szabad egyáltalán megsértődnünk. A politikai költészet egy bizonyos fajtája igenis számol azzal, hogy léteznek tabuk, és ennek megértése és felforgatása akár katarzishoz is vezethet. Tabuk híján vagy mindenkire (a költőkre is) egyformán kötelező tabuk esetében az ilyen költészet nem működőképes. Nem a történelmi emlékezet átalakulása, hanem a politikai közbeszéd durvasága, a „Tokaj szőlővesszeje” és más hasonló, a Petri-versnél jóval kevésbé szellemes, de szinte kötelezően áradó trágárságok tették súlytalanná a halálos gúny és obszcenitás nyolcvanas években még felejthetetlennek hitt lírai mesterművét.

Felfordult a ferdeajkú vén trotty, / az orosz–magyar monarchiának kezd vége lenni. / Jaru és Csau, a két rosszarcú temetőőr, / Kelet-Európa csődtömeggondnokai // latolgtatják, hogy lesz-e borraivaló. / Szuszognak, pizmognak a koszorúkkal. Fülelnek: tán már lövik is az üdvöt. Mindenesetre: halott. Nem veszi elő többé a húgyfoltos sliccből a Nagy Októberit.

(Petri György: Leonyid Iljics Brezsnyev emlékére)

Ma nem is olyan bátor dolog ennyire szabad szájúnak lenni... Ennyi *kisoktóberi*, beszólás, miegymás után *nagyoktóberizni*. És ha mind egyformán háborodunk fel, ha mind egyformán érzünk valamit sérelmesnek vagy megengedhetőnek, ha bárki odamondhat bármit bárkinek (beletörődve abba, hogy a gazdagoké és a hatalmasok szava „jobban” hallatszik), ha akkor még van még valamink, amire a politika igényt tarthat, amit még a politika át akar(hat)na formálni..., ezek a pillantásaink. Hiszen mennyi ellenőrizhetetlen, szabados vagy éppen *tűrhetetlenül* túlérzékeny szándék, finomkodás, düh, öröm, félelem rejtőzhet egyetlen pillantásban! És milyen *tűrhetetlenül* nevétségesen és szabadon reagálnak minderre az emberek! Összerázkódnak, megállnak, felragyognak, kellemetlenül érzik magukat... Erről sem tudunk sokkal többet, mint a szavak fiziológiai hatásáról. Hát itt az ideje, hogy a politika ebben a sötét, irracionális, ellenőrizhetetlen tartományban is rendet tegyen! Hogy ne érzékenykedhessünk többé feleslegesen.